

Рецензия

от проф. д-р Весела Гюрова
на дисертационен труд на тема:
**„ИНДИВИДУАЛИЗАЦИЯ И ДИФЕРЕНЦИАЦИЯ НА ПЕДАГОГИЧЕСКОТО
ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ В ДЕТСКАТА ГРАДИНА“**,
разработен от доц. д-р Розалина Пламенова Енгелс-Критидис,
за присъждане на научната степен „доктор на науките”
по професионално направление 1.2. Педагогика (Предучилищна педагогика)
Рецензент: проф. д-р Весела Методиева Гюрова
Протокол на научно жури № 1/03.12.2019 г./

1. Академична справка на кандидата.

Кандидатката за присъждането на научната степен „доктор на науките“, Розалина П. Енгелс-Критидис е родена на 19.02.1976 г., омъжена е, с едно дете. От май 2014 е доцент по 1.2. Педагогика (Предучилищна педагогика - овладяване на езика и развитие на речта), а е щатен преподавател (главен асистент и старши асистент) в СУ „С. Кл. Охридски“, ФНОИ от май 2006. В периода 1999 до 2004 работи като детски учител, начален учител по английски език и учител по история в системата на образованието.

От 2000 г. до 2004 г. е редовен докторант в катедра „Предучилищна педагогика“ във ФНПП на СУ, а от 05.09.2005 г. е „доктор по педагогика“ (Теория на възпитанието и дидактика – Предучилищна педагогика). Завършва програма в магистърска степен по предучилищна педагогика със специализация педагогика на масовата и художествената комуникация от октомври 1998 до юли 1999 г. От септември 1997 г. до септември 2004г. следва в специалност Българска филология във Факултет по славянски филологии, с професионална квалификация филолог/учител по български език и литература. Има втора специалност по история (октомври 1995 – юли 1998) в СУ “Св. Климент Охридски”, Исторически факултет с професионална квалификация учител по история.

От октомври 1994 до юли 1998 е редовен студент в СУ “Св. Климент Охридски”, Факултет по начална и предучилищна педагогика и придобива диплом за Бакалавър по предучилищна педагогика с професионална квалификация „детски учител“.

От 2000 до 2010 година участва в 9 курса за университетски преподаватели за следдипломна квалификация и специализация, организирани в НБУ, СУ, ДИУУ, от които преди придобиването на образователната и научна степен доктор 3 и 6 – преди присъждането на званието „Доцент“, както и в 8 курса организирани в чужбина в периода 2003 – 2012, един от които преди ОНС „Доктор“, и 7 преди присъждането на званието „Доцент“.

Участва в осем **университетски проекта** с научно и приложно значение у нас и в чужбина, два от които след хабилитирането и в шест след защитата на докторската си дисертация. Включва се в 16 научни конференции, срещи и семинари у нас след хабилитирането си (в 20 – след защитата на дисертацията си, а в 11 – преди това). Участва в 14 **научни форума в чужбина** в периода между защитата на докторската си дисертация и хабилитирането си. След хабилитирането си (2014 – 2018) води лекции по програма Еразъм+ в Университета Англия Ръскин в Челмсфорд, Великобритания, по програма Еразъм+ в Педагогическия факултет на Университета „Коменски“ в Братислава, а след придобиването на ОНС „Доктор“ в Немски институт за младежта и децата, Мюнхен (Германия), в Братислава (Словакия), в Патра (Гърция) в Будапеща (Унгария), в Кеймбридж (Великобритания).

Доц. д-р Р. Енгелс-Критидис има **публични представления на монографии** в Атина, Гърция, на летен семинар по български език и култура за чуждестранни българисти и

слависти, с. Лозен, организиран от Факултет по славянски филологии на СУ „Св. Климент Охридски“, в Български културен център в Братислава, Словакия. Международният ѝ академичен опит след хабилитирането ѝ дава възможност да се включи в оценяването на европейски научни проекти (2014, 2015, 2016, 2017, 2018) по програма Еразъм+ (КД1 – „Училищно образование“ и „Младеж“; КД2 и др.) и като външен оценител на проектопредложения (2014, 2015 и 2016) в областта на образованието и науката по механизма на ЕЕА grants.

Доц. д-р Розалина Енгелс-Критидис **членува в престижни организации с академично представяне**: научен секретар на Българския национален комитет за предучилищно образование ОМЕП към Световната организация за предучилищно образование ОМЕР, член на Управителния съвет и Изпълнителния комитет на Българския национален комитет за предучилищно образование ОМЕП към Световната организация за предучилищно образование ОМЕР, координатор ресор „Проекти и комуникации“, член на Контролната комисия на Българския национален комитет за предучилищно образование ОМЕР към Световната организация за предучилищно образование, член на Cambridge Post-Doc Society (Кеймбридж, Великобритания), член на Съюза на учените в България, член на Българския национален комитет за предучилищно образование ОМЕР към Световната организация за предучилищно образование.

В годините 2012, 2014, 2017 доц. д-р Розалина Енгелс-Критидис получава **стипендии** на Словашкото правителство, Национална програма на Словакия за стипендии за чуждестранни университетски преподаватели и изследователи (по един месец научен престой в Словакия). През 2012: получава стипендия на Германската асоциация за академичен обмен (DAAD) за научен престой на чуждестранни университетски преподаватели в Германия, а през 2009 – стипендия на Централноевропейския университет в Будапеща (Унгария) за гостуващ изследовател. Получава и стипендия на гръцкото правителство за чуждестранни изследователи и на Факултета по образование на Университета в Кеймбридж, Великобритания (юли-август 2006) – с финансовата подкрепа на Институт „Отворено общество“.

Като **преподавател в бакалавърска степен води основни лекционни курсове** в няколко специалности: „Въвеждане в специалността в специалността“ (ПНУП), „Увод в предучилищната педагогика в специалността“ (Музика), „Педагогика на овладяване на езика и развитие на речта“ (ПНУП и ПУПЧЕ), „Основи на предучилищната педагогика“ (Логопедия), „Изследователски технологии в предучилищното образование“ (ПУПЧЕ). Чете лекционни курсове на студенти (редовна и задочна форма) и в задължително избираеми дисциплини по: „Педагогическо взаимодействие за интерпретиране на иносказателността“ (ПУПЧЕ), а от 2013г. до момента – „Детето в света на пословиците и поговорките (ПУПЧЕ).

В магистърска степен се реализира като основен член на екипи по програмите за магистри по Предучилищна педагогика от направление, различни от направлението „Педагогика“ с основната дисциплина „Предучилищна педагогика“, както и със ЗИД „Педагогическо взаимодействие за интерпретиране на иносказателността“. Участва с авторски цикъл лекции на английски език по “Интеркултурна компетентност на учителите” и “Образователни аспекти на интеграцията на деца-мигранти” в магистърска програма „Образователни науки и интеркултурно възпитание“ на английски език (от 2013/2014 акад. година – до момента). В магистърска програма за ранно чуждоезиково обучение представя авторски цикъл лекции в ЗИД „Книгите за деца в обучението по чужд език“, а в магистърска програма по педагогика на масовата и художествената комуникация – цикъл лекции в ЗИД „Педагогическо взаимодействие за творчество“.

Научен ръководител на магистри от магистърска програма „Предучилищна педагогика за завършили други специалности“ (от 2013/2014 до 2015/2016 acad. година) и на магистърска програма „Образователни науки и интеркултурно възпитание“ на английски език (две академични години - 2013/2014 и 2014/2015 включително). В магистърска програма по педагогика на масовата и художествената комуникация води цикъл лекции в ЗИД „Педагогическо взаимодействие за творчество“ до 2014 г.

В докторската степен доц. д-р Розалина Енгел-Критидис успешно реализира научно ръководство на английски език на дипломни работи на трима успешно защитили през октомври 2019 г. редовни докторанти по „Предучилищна педагогика“ от Република Гърция и на един успешно защитил през октомври 2018г. редовен докторант на български език. Член е на екипа на проекта на ФНОИ по НИС „Докторантски четения 2016“, участва в комисия за разработване на учебни планове на степен „Доктор“, в комисии по подготовка на документи за акредитация на степен „Доктор“ (2009; 2015), за разработване на концепция и статут на Докторантско училище към ФНПП (2014). Избрана е да участва със становища в три научни журита за защита на степен „Доктор“, разработва авторски учебни програми на български и английски език за докторска степен (2015; 2017). Доц. д-р Розалина Енгелс изпълнява отговорности, свързани с: Еразъм+-координатор на ФНОИ (от февруари 2016 - до момента), член е на Факултетния съвет на ФНПП/ФНОИ (2015-2019), на Комисията по атестиране на преподавателите във ФНПП/ФНОИ, на Комисия по изготвяне на доклад за следакредитационно наблюдение и контрол върху вътрешната система за оценяване и поддържане на качеството на обучение и академичния състав на висшите училища (2016), на акредитационни комисии на ниво факултет за подготовка на документация за програмна и институционална акредитация, на Комисия по подготовка на документацията на ФНОИ (тогава - ФНПП) по проект на МОМН за рейтинг на висшите училища в България (2010), на комисии за подготовка на документацията и изготвяне на доклад-самооценка във връзка със промяната на името на ФНПП във ФНОИ (2016; 2017).

2. Структура и съдържание на дисертационния труд

Дисертационният труд е в обем от 311 страници с приложенията. Структуриран е в увод, пет глави, заключение, изводи и препоръки, библиография и четири приложения. Библиографията включва 139 източника на кирилица, 54 източника на латиница и четири онлайн-приложения.

Теоретико-постановъчното проучване е в обем от 98 страници и е структурирано в две глави в тяхната взаимовръзка. Намирам за целесъобразно психологическите, историческите и нормативни аспекти да са основни за образователните перспективи на ученето чрез преживяване в натрупването на личен опит в условията на индивидуализацията и диференциацията на педагогическото взаимодействие. Експерименталната програма на психолого-педагогическото изследване е в обем от 30 страници, представена на пет етапа в глава трета. Четвърта глава в обем от 48 страници представя анализа на резултатите, а в пета глава е структуриран формиращият образователен модел за диференциация и индивидуализация в обем от 93 страници.

В структурно отношение се вижда **фокусирането на авторката на изследването върху психолого-педагогическата значимост на приложението на авторския модел за промяна на организацията на предучилищното образование**, което определено има отношение към оценката ми в приносния характер на изследването, и по-долу ще се отбележи в оценката дали теоретичното и емпиричното изследване водят до важни закономерности на организация в системата на образование у нас.

3.Критерии за оценка на дисертационния труд „Доктор на науките“

Тези критерии върху които ще се фокусирам при оценката си, произтичат от характеристиките му за: **концептуална оценка, изследователска оценка, селективно-формираща сценка и доказателствено-проективна оценка.**

Първо: Концептуална характеристика на дисертационния труд. Тя е обособена от доц. д-р Розалина Енгелс - Критидис като своеобразен комплекс за очертаването на параметрите на изследването. Изясняват се **в сравнителен план спецификите на процесите индивидуализирани и диференцирани**, като присъщи на педагогическото взаимодействие, но в контекста на:

- психологията – ключови понятия: уникалност на индивидуалните различия, учене чрез преживяване, личностна значимост и др.;
- предучилищната педагогика – историческа проекция, и параметри на взаимодействието, педагогическата ситуация, състояние на съвременното предучилищно образование, творчески игри и др.;
- нормативната уредба и законодателството – държавни образователни стандарти, състояние на практиката, програмни документи и др.

Интерес за мен представлява теоретичния анализ на връзките между:

- ситуативен подход - педагогическа ситуация като форма на организация на взаимодействието, която конкретизира приложението на този подход;
- учене чрез преживявания като специфика на познавателната активност в детството, част от интеракцията.

Държа да подчертая, че според мен се предпоставят два **важни центъра на концептуалност, които се налагат като приносна характеристика на труда, но и които намирам за дискусийни и важни за представеното изследване за практиката:**

- индивидуализирането и диференцирането на педагогическото взаимодействие като подходи в предучилищното образование;
- индивидуализацията и диференциацията като принципи за организация, изискващи съответни организационни форми, но и като резултати от изследването на авторката чрез експериментална система от форми, методи, средства, похвати.

Тук искам да посоча констатации, с **доказателствен ефект за концептуалността на труда в теоретико-експерименталните му основи :**

- 1) И в двата посочени по-горе от мен центъра в дисертационния труд има богато представена и задълбочено проучена теоретична постановка на проблема. Авторката определено според мен поставя акцент върху формите на организация чрез принципите за индивидуализацията и диференциацията като конкретизация на подходите, което по-нататък има проекция върху съдържанието на експерименталното изследване в глава трета.
- 2) Компетентно в психолого-педагогически план са представени етапните изследвания на авторката в глава трета – цел, задачи, хипотези и техните производни като нулеви/алтернативни хипотези. Същевременно е налице аргументирано представена логическа връзка между тях за доказването на предположенията.

Второ: анализ и оценка на изследователската същност на дисертационния труд.

По отношение на **изследователската оценка на дисертационния труд** за „доктор на науките“ мога да потвърдя **високата си оценка за представения богат емпиричен опит**, резултат от съчетаването на информативни по своята същност методи на

психолого-педагогическо по своя характер прецизно и статистически проверено по отношение към съпоставените данни изследване.

Тук, според изискванията пред рецензента, ясно трябва да се отговори на критерия доколко е установена разликата между хабилитационния труд за званието доцент и настоящия дисертационен труд с неговия **иновативен характер**.

Иновативният характер в изследването на настоящия труд е всъщност зависим от концептуалната му същност, доколкото се анализират избраните фактори за съставянето на цели, хипотези, условия за проверката на целите – изследователските задачи.

Ясно е откроява разликата между тях в годините на професионалната утвърждаване на доц. д-р Розалина Енгелс относно същността на изследователската фаза, свързана с обновяването на изследователските решения **за въвеждането на иновации при разработването и прилагането на етапите на изследване, както и за доказването на предимства пред алтернативи**.

В глава трета „Психолого-педагогическо изследване на ефекта на засилената индивидуализация и диференциация на педагогическото взаимодействие в детската градина“ при описанието на параметрите на изследването се извежда целта му да се докаже значимостта на засиленото индивидуализиране и диференциране на педагогическото взаимодействие в детската градина, както и да се проучат, и се разработят изследователски и образователни технологии за ефективното им приложение в практиката в детската градина, като се структурира концептуално-технологичен вариативно-динамичен образователен модел за индивидуализация и диференциация, фокусиран върху различните възможности за образователен напредък на всяко дете.

В определението на предмета и обекта авторката има свое виждане **като изследователски стил на дефинирането им по отношение на избор на авторски позовавания**.

Формулирани са 9 задачи (конкретизация на засиленост – степени съобразно критериите в 5 оценки), водеща хипотеза и подхипотези.

Във водещата хипотеза (с. 106) става въпрос за обвързване на образователен напредък по посока на образователното съдържание (отчита се чрез теста за готовността за училищно обучение на Ф. Стоянова и Г. Бижков), и засилената индивидуализация и диференциация с технологии базирани на учене чрез преживяване значим детски опит.

В първа под-хипотеза се извежда съотношение на 3 – 4-годишни и 6 – 7-годишни деца, при които се предлага индивидуален и диференциран подход и с отчитането на рутината на педагогическите взаимодействия, както и на техния образователния напредък. Очаква се при по-малките той да доминира поради засиленото и многопосочно приложение на подходите и липсата при тях на рутинна обремененост. Отчитам, че тази хипотеза има актуално значение за въвеждането на децата в образователните институции от 4-годишна възраст и за създаването от учителите на **насоченост и отношение към познанието, съобразно възрастта**.

Втората под-хипотеза (с.108) очертава връзка между предимството на образователния напредък при момчетата като резултат от ефекта на приложения модела пред този на момичетата. Тази проверка според мен ще **подобри мотивирането на учителя** при интегрирането на педагогически форми и динамичните преходи между тях.

Третата под-хипотеза (с.108) обвързва правопрпорционална корелация между степента на емоционалното благополучие на децата и техния образователен напредък при фокусиране върху целите на преживяване. Заедно с **четвъртата под-хипотеза** (с.108), която търси корелация между целите на преобразуване на дейността при

прилагането на модела и образователен напредък на децата, аз оценявам тези връзки като изключително **важни за организацията на предучилищното образование, което трябва все повече да се еманципира от училищните форми и методи на възприемане и на затвърдяване, именно чрез приложения от доц. д-р Р. Енгелс формиращ модел.**

Петата хипотеза се основава на очакване на позитивната нагласа у директорите, помощник-директорите и главните учители за индивидуализация и за диференциация в интеракцията им с подрастващите. Това рефлектира върху подбраните групи критерии на изследването (с. 108 – с.116) – за детето, за учителя и за субектите в управление и оценяване на качеството на образованието.

Изключително важни за мен в този план са представените **формиращи проекции не само в констативните етапи, а в отделен специално обособен етапи на промяна на установените тенденции в иновативно-моделен формиращ етап.**

За тази моя оценка доказателства са:

➤ **Формулираната цел на „иновационния модел,** който да предложи единен концептуално-технологичен, системно-структурен, вариативно-динамичен педагогически **инструментарий** за ефективна индивидуализация и диференциация на груповото взаимодействие, осигуряващ алтернативни възможности за персонализиране чрез адекватни образователни проекции, отчитащи индивидуални различия към даден времеви момент, при зачитане на особеностите и уважение към личността на всички останали деца в дадената група. Тук определено акцентът е върху **индивидуализацията** в груповата принадлежност с оптимална индивидуална изява на потенциала, емоционалното благополучие и активно включване в педагогическото взаимодействие при уважение на всички деца в групата.

➤ **Реализираната в експериментален план диференциация** като микро-групов вариант за индивидуализация, при който децата се подгрупират и прегрупират на базата на техните особености и с фокус на тяхното оптимално развитие чрез използването на вариативно-динамична система от методи, похвати, средства, форми на педагогическо взаимодействие. Иновативният момент е заложен правилно чрез самооценката на децата. Моделът е визуализиран във фиг. 44.

➤ **Представените методи за представяне и за сравняване на резултати от етапите** на констативното/контролното и на формиращото проучване. Както вече отбелязах по-горе, те са осигурени от група **компетентно подбрани изследователски методи** **предпоставка за качествен прецизен и за научен анализ, т.е.** констативно/контролно и формиращо е налице характеризирани мащабен принос на изследването в етапи по отношение на отбелязани години от 2010 до 2018.:

- обективното оценяване чрез метода на наблюдението по унифицирани показатели, Льовенска скала за благополучие с модификация на доц. д-р Розалина Енгелс;
- опит да се обвърже процесът на педагогическото взаимодействие с емоционалното благополучие и с общуването с околните чрез педагогическите ситуации и други форми, както чрез игрите и другите дейности. В тази част трябва да отбележа и **системата от критерии и показатели,** които освен с общ характер имат **етапно ориентиране в изследването.**

Определено по този втори критерий **оценката ми за дисертационния труд е изключително висока** за натрупването, за обработването и за систематизирането на емпиричните данни. В този смисъл се отговаря на **необходимостта научната степен да е доказателство за богатство и задълбоченост на интерпретирането на научни факти, процеси, явления, връзки, тяхното регистриране и класифициране по посока на хипотезите и на задачите.**

Трето: анализ и оценка на селективно-формираща същност на дисертационния труд.

В глава пета авторката с професионализъм извежда ключовите понятия, използвани при теоретико-експерименталната характеристика на модела (с. 184 – с. 275), актуалността и иновативността му, концептуалните му измерения, разгледани поотделно и подкрепени технологично с 56 конкретни методически илюстративни доказателства от дейностите по приложението и по апробирането на модела.

Всъщност формирацията експеримент представен обобщено във фигура 44 (с. 186) и фиг. 45 (с. 191), както вече подчертах нееднократно, задава с убеденост проверена от нея **експериментално най-важната иновативна система за обективно оценяване**, където доц. д-р Розалина Енгелс е успяла да постигне **професионално свършенство като утвърден в годините педагог-експериментатор и изследовател**. Лично аз в ролята ми на оценяващ постиженията на своите колеги в педагогическото поприще винаги съм извеждала тази характеристика на научното им израстване в най-висш план във връзка с:

- **количествено доказани ефекти на промяна с корелации** за доказването на водещата с под-хипотезите;
- **статистически потвърдени предизвиквани промени** – най-важното за мен в едно дисертационно педагогически ценно по своята същност изследване;
- **обективно и етапно оценяване на анализа на резултатите – предварителна, същинска, дисеминационна фаза, представени със статистически методи и коефициенти по лишени от всякакви колебания процедури.**

Количествения параметър и тук приносно мога да определя като **мащабен и определено статистически безупречно доказан**.

Четвърто: анализ и оценка на доказателствено-проеktivната същност на дисертационния труд.

Всъщност тук в ролята ми на рецензент е важно да потвърдя **оригиналността на изследователския модел**. Тази моя изключително висока оценка произтича от **неговата представителност, прецизност, научна аргументираност и доказателственост**. Тези критерии се отнасят и до обобщените резултати по задачите на изследването за доказването на хипотезите, представени в 43 фигури като разновидности на диаграми.

Във формиращ план в таблици по критерии и показатели са обвързани всички субекти във взаимодействието: с нагласите на децата, учителите, директорите, главните учители, което намирам като изключително положително за доказването на първите четири подхипотези във взаимната им логическа проекция и на петата подхипотеза, като значима за субектите, имащи отношение към качеството на образованието в детството.

Изводите, които са 20 на брой, са подкрепени от статистическите корелационни коефициенти, обособени също по изследователските хипотези. Направени са и препоръки със същия брой, които придават логическа завършеност на целостта на труда – анализът и обобщаването на резултатите водят до предложения за учителите, директорите, главните учители, родителите като активни субекти участващи в изследователския авторски модел, обединени в полза на подрастващите. Убедително оттук произтичат и шест предложения за промени на нормативната уредба от детската градина до университетите, което се приема както от отдадени на своята професия преподаватели, така и от учителите-новатори.

Приемам с *адмирации приносните моменти*, очертани от доц. д-р Розалина Енгелс-Критидис, особено на тези в изследователски експерименталния аспект (№9 - №14), тъй като те произтичат от нейния *оригинален авторски представен и апробиран във формирация етап модел*, водещ до статистическо потвърждение на водещата и свързаните с нея пет хипотези. Тук тя убедително доказва необходимостта от съвременни и професионално отдадени в своите изследователски търсения педагози, влияещи позитивно на промяната на системата, *доказали в иновативен план своето присъствие в академичната общност*.

Авторефератът и приложените в него публикации по дисертационния труд (шест самостоятелни и шест в съавторство) отговарят на изискванията, заложили при доказването на съответствията, за научната степен „доктор на науките“

В заключение:

Като представям рецензията си, оценявам обобщено, че и по *четирите критерия за оценка на дисертационния труд за научната степен „доктор на науките“ той е определено значим, иновативен и с проекция към промяна на образованието в детството. Ето защо в съответствие с тях* писмено потвърждавам своята положителна оценка за него и предлагам с убеденост членовете на научното жури да присъдят тази научна степен „доктор на науките“ на доц. д-р Розалина Енгелс по направление 1.2. Педагогика (Предучилищна педагогика).

02.01.2020 г.

Рецензент:

(проф. д-р Весела Гюрова)